

NÉHÁNY SZÓ

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEFHEZ.

BARO KEMÉNY GÁBORTÓL.

PESTEN.
P F E I F E R FERDINÁND.
1860.

Néhány szó báró Eötvös Józsefhez.

I.

Nagy tisztelője vagyok a szabad szónak. Minden önállólag gondolkozó fő egy külön kis világ. Örökre ismeretlen világ, ha némán marad; tárt könyv, ha szól. Az érzelmek tüze, mely ama külön kis világot melegíti, a gondolat fénye, mely azt megvilágítja, a munkásság szelleme, mely irányt ad működésének, az egybefüggő egész tökélyei és hiányai mindenek szeme előtt feltáruznak, ha szól valaki, és még inkább ha papirosra teszi gondolatait. Ha pedig önállólag gondolkozó fő keblét fel nem tárja, az haszonvétklenül ládába zárt kincs, színarany, mely sejdítetlen hever a föld mélyében, szép vidék, melyet a reá nehezedő köd miatt nem lehet látni, olyan fegyver, mely bár minő kitűnő is, a szükség pillanatában nem áll rendelkezés alatt. – Senki sincs, ki mindent egyenlő tökélylyel bírhatna. Sokan vannak azonban, kik egy vagy más, kisebb vagy nagyobb tárgyat illetőleg oly figyelmeztetéseket tudnak tenni, melyek a köznek üdvösek. Ha valaki valamely ügyet rász irányban fejlődni vél, kötelessége azt köztudomásra hozni. Nem azért, hogy hibáztasson, hanem azért, hogy javítson. Azért, hogy

tudassék: hol a megjavítandó. Azért, hogy a hivatottak keressék az új fejleményt, melyet helyére lehet, sőt kell állítani a helytelennek; mert a természet nem szenved az ürességet, az élet hiányát, – az enyészetnek új virulásra kell alapot nyújtani.

Ily gondolatok vezérelvén engem, szót emeltem vala, nemes barátom, ezelőtt majd négy évvel, ha bár meggyőződésemet követvén, hibáztatnom is kellett többször. Pedig, ha hibáztatunk, nem csak annak lehetünk terhére, tán épen fájdalmára, ki bírálatunk tárgya – de önmagunknak is. Nézzen csak bárki nyugodtan saját lelke fenekére, midőn hibáztat. Hogy ne fogtam volna tollat, ezelőtt néhány héttel, midőn az ügy iránti hajlamomnak engedve, nem hibáztatni kellett, de rokonszenvet kifejezni?

II.

Múlt november 5-kén következő kis dolgozatot küldtem fel a „Pesti Napló” számára:

Nyílt levél báró Eötvös Józsefhez.

Nagy-Enyed, november 4-kén 1859.

Valódi lelki élvezettel olvastam a Kazinczy ünnepélyről szóló tudósításokat. Azon érdekeltséget,

melyet Kazinczy neve mindenütt felkelt; biztos jelél tekintem annak, hogy nemzetünk újra öntudatra kezd jô'ni dermedt álmából. Habár a görnyedve küzdôt száz csapás találá, a nemzet érzi, érti, hogy ügyében viselek azokat: tisztelve említi nevét. Köztudomássá kezd válni, hogy nyelvünk, nemzetiségünknek egy fényes alkatrésze és lényeges vonása; nemzetiiségünk kérdése pedig: lenni vagy nem lenni kérdéssel ugyanazonos.

Ezen ünnepélyek közt pedig, természetesen, legérdekesebb vala előttem az, melyet Pesten, az ország szívében, a magyar Akadémia, nemzeti haladásunk hivatott gyámola rendezett. Akár, ha azt nézem, kik rendezték, akár azt, mily nagyszerű vala, akár a benne részt vett nevezetességek számát, erkölcsi és anyagi súlyát, természetesen, minden társai felett áll a pesti Kazinczy ünnepély. Es abban is ten beszéded, tisztelt barátom! érdekelt engem leginkább.

Azt ismételvén mit mindenki tud, mi százszor el volt mondva, köznapiságra jutunk. Nem szükség azt dicsérnem. Ki ne ösmerné, hol nyelvünket beszélük, b. Eötvös Józsefet, az érzelem és eszmedús férfiút, az Europa szerte ösment publicistát, írótl? – Azoknak, kik ez emlékbeszédet nem olvasták volna, – ha csakugyan lennének olyanok hazánkban – csak annyit mondanék: Eötvös írta! – Beszéded szép, jeles – de lehet, nekem még szebb, még érdekesebb mint másoknak.

Minő' szépen és helyesen van elmondva, hogy: „miként az egyes embernek becse jellemétől, úgy népeké azon szilárdságtól függ, mellyel nemzetiségökhöz ragaszkodnak.” És mintha a nemzetiségi ösztön lenne azon lélek, mely a népek tényeit meg-eleveníteni, mely határozott irányt tud működésöknek szabni, és mint központi vonzerő eszközli azt, hogy az egybetartozó elemek szét ne menjenek, a világ nagy ürében célt ne tévesszenek, erre a történelem lapjai vannak bizonyságul híva, mondva van ugyanis: „Nem szükséges, hogy képzelő tehetségünkhöz folyamodjunk; előttünk tapasztalások fekszenek, századokat hozhatunk fel, melyek alatt számtalan nemzet megfosztva egyediségétől, egy nagy egészbe olvadt s az egy görög nyelv csaknem az összes tudományos közlekedés egyedüli eszközévé vált; de ha az eredményeket keressük, nem fogunk mást találni, mint politikai tekintetben szolgaságot, az erkölcsökben s jóllétben sülyedést, a tudományokban az alexandriai iskolát, mely az akkori ismeretek összes kincseit felhalmozva, nehéz terhével nem haladhatott tovább s azon epocháknak egyikét jeleli, melyek alatt az emberi ész hódításainak közepette fáradtan megáll, s csak múlt vívmányainak felszámolásában gyönyörködik.” – És ezek mellett igen méltó helyet foglal azon állítás: hogy a XVIII. század sokkal nevezetesebb dolgot is csinált, mint a folytonos rombolás, mert a XVIII. század nem csak a tagadás százada, „e korszak positiv eredményekkel is bírt,

s a romok felett, melyeket okozott, egy új nagyszerű kifejlődésnek alapját rakta le; hasonlóan a fergeteghez, mely midőn az erdőn áttör, észrevétlenül egy új virulásnak magvait hinti el, s a pusztítás helyett, mélyet látszólag okozott, termékenységet hagy maga után. Mert a XVIII. század az, melyben a nemzeti-ségi ösztön eszmévé alakult.”

Olyan mondatok, melyek minden magyarnak felhevítik vérét – mert nem hiszem, hogy olyan legyen, ki hön ne érezne nemzetisége mellett; és olyanok azok, melyekből a gondolkozó fő kedvteléssel olvassa az igazat, látja a mély értelmet. Nekem azonban, mondom, ezen mondatok még tán inkább tetszenek mint másoknak tetszhetnek. – Megkísérlem ugyanis, ily nemű dolgokat taglalni én is. Reá találtam arra, hogy a nemzetiség azon közös fejlemények öszvete lévén, melyek bármely népet másoktól megkülönböztetnek, azoknak, úgyszólván, jellemét foglalja magában. Reá utaltam, hogy valamint önmagát szereti az egyes, úgy kell tömegnek, nemzetnek ragaszkodni sajátosságaihoz és sajátosságai egyeteméhez: nemzetiségéhez. Elmondtam, hogy valamint minden nemzetiség külön fejlődési rendet feltételez, úgy saját, másokétól külön, jövőt is igényel. Távolról érintem, hogy ha más utón kívánjuk tőle az előhaladást, végtelenül ellentáll és megtörik; és akkor a nagy tömeget mi vezérelje, nem lévén, minden gyakorlatiasságot nélkülöző általános emberi szempotok szerint igyekeznek alakulni; a következ-

mény: cosmopolitikai visszaesés léssen. – Mind-ezeket pedig elmondom nemes barátom, a XIX. század uralkodó eszméit tárgyazó nagy munkáddal szemben.

Ha csak elméleti kutatás vezetett volna a tárgyon, ha pusztán tudományos érdeke lett volna a dolognak, nem szólottam volna; pedig már magában az isteni igazat kutatni, már csak egyetlen homályos helyecskét is megvilágosítani: nem utolsó dolog. – Megvoltam azonban győződve, hogy a dolog életkérdés, mely felül áll minden pártusákon, melyet nem szabad egyesnek személyes kérdéseknek alárendelni. És beszéltem. Szavam azonban kiáltó hang maradt a pusztaságban. Egypár csekélykés hírlapi felszólalást idézett mindöszve is elő. – A ki valamit megkísérlett a mi nem sült el; a ki fáradt, munkált, ok nélkül; a ki erejét megkísérté valaha valamiben, és azt megtörni látta; a ki érezte valaha a tenni képtelenség, a lenyűgözöttség érzetét: mindaz tudhatja, hogy állásom nem vala kellemes. Hiszen, hogy a szellemi élet világítására anyagi életből vegyek képet, ha rendre-rendre több terhet függesztenek a mágneses-acélra, növekszik ereje; de ha valami véletlen elszakítja terhétől, képtelen lesz az; előbb már bírt erővel hatni. – Mindezen kellemetlenség azonban csekélység volt azon szorongás mellett, mit érezek, midőn azon oly fontosnak vélt ügyet, háttérbe láttam nyomva; midőn „-sk-” a Pesti-Naplóban, – „Polydorus” a Magyar sajtóban törekedtek

bebizonyítani, hogy helytelen úton, vagy nem is úton jár, ki a nemzetiséget ily formán keresi; nem is politikus, ki oly roppant súlyt fektet a nemzeti alakulásra, – úgy értelmezvén azt mint én teszem.

Mily rendkívül nagy elégtétel az, midőn tisztelt barátom, tenmagad adod meg, hogy a nemzetiség eszme; és pedig oly eszme, mely lelket tud önteni nemzetek cselekedeteibe, irányt tud szabni munkásságának, fejlődésének; és midőn azt a nemzetek drága kincsének bélyegzed. – Vajjon már most „-sk-” meg „Polydorus” nem fognak-e megtámadni? Hiszen midőn én ily neműeket mondtam keserves élceiknek – gyámoltalan tanácsaiknak – erőtlén nyilaiknak voltam kitéve. – Egyébiránt roppant nagy a különbség: hogyan tennék azt a hírneves, az ékes-tollu, elősmert tekintélyű b. Eötvössel, a mit kezdővel szemben bátran tehetek; pedig csak *egy* az igazság a földön. Hogyan támadják meg az erősét, ki küzdésben bizonyította be érvei hatalmát? habár: csak *egy* is az igazság a földön. Ha az embernek tán szakmájában, vagy hogy, jut valami munka, azt el kell végeznie, és tanácsos annak könnyebb végét fogni. Pedig, az igazság csak *egy* – csak egyetlen-egy a földön.

Egyébiránt félre a gúnynyal; félre a kicsinykés személyes érdekekkel. Midőn a fennebbieket elmondtam, akkor sem azért tettem azt, hogy kivívjam saját személyemnek, mások árán, az igazat. A köznek semmi érdeke sincs abban, hogy éppen Péter

és nem Pál mondja az igazat; és nem azt kérdi, hogy régebben mit mondott volt egyik vagy másik, hanem mit mond jelenleg. – Régebben azért beszéltem, mivel rettegtem, midőn a legnevezetesebb zászló-vivők egyike azt mondta, hogy valamennyi nemzeti törekvés alapja magasabb hivatás érzete; célja: uralkodás. Félttem a zátonyra jutástól; a megsemmisülés elméletét láttam ékes szavakkal, az ész, tudomány és jó indulat minden kellékeivel támogatva irányunkban érvényre emelkedni. Most miután Kazinczy feletti beszédedet olvasám egész megnyugvással látom, hogy e tekintetben nincsen aggódásra ok. Ezért tekintetem én arra, hihetőleg nagyobb élvezettel mint mások.

Engedd meg azonban nemes barátom, hogy egy kérdést intézzek hozzád. – Bizonyosan nem igen van eszme, mely több félremagyarázásnak lett volna kitéve, mint a nemzetiség. A legnemtelenebb zsarnoksági és megvesztegetési eszközül szolgált – valamint a legnemesebb haladási, szabadsági, fejlődési vágyaknak nyújtott tápanyagot máskor. A történelmi joghoz csatolta híveit egyszer míg számba sem akarta, máskor kifejlett szabályait, törvényeit venni. Lehet reá példát találni, hol mint újítás ellenzője, mint a leghatalmasabb óvó, mozdulatlan szellem tűnik fel – míg máshelyt leggyorsabb léptekkel vezet az újítások, a haladás mezején. Néhol mint szétválasztó, máshelyt mint egyesítő mutatkozik. Némelyek egyedüli fejleményének a nyelvet tartják, míg

mások holmi tájszólásokban, öltözetben, népmondákban, nép-zenében stb. vélik annak egész lényegét feltalálhatni. Vannak, kik azt hiszik, hogy a szabadság, civilisatio előhaladása által megsemmisül, mások éppen ezek által várják azt teljes erőben és fényben diszleni láthatni. Néhol majd soha sem beszélnek róla és értik parancsait, más helyt köznapi beszéd és vita tárgya, és meg nem foghatják tulajdonit. Mind ezekből látszik, mily kevésbé vannak az emberek, általában, tisztában értelme felett. Nem bámulom ugyan hogy ez így van, de sőt természetesnek tartom; mert az egész dolog, úgy mint kifejtett eszme, új, és így még nem állapodhatott meg benne nézete a sokaságnak. Annyival kevésbé pedig, hogy a hol még eddig nyílt kérdéssé vált, mindenütt a szenvedély egész hevével vitatták minden tételét; állításait jobbra balra nyöfték, és mindenfelé jutott azokból egy-egy darab; tán az igazságnak legkevesebb. Természetes is ez eredmény, mert a felhevült szenvedélyek viharában tisztán elemezni, igazságokat hozni tisztába, általában nem lehet. Vezérszóvá, jelszóvá vált azonban a „nemzetiség,” és ez így van jól. De, hogy ne egy értetlen, vagy félig értett hanghoz ragaszkodjanak az emberek, hogy a nagy tömeg ne oly úton haladjon, melyről nem tudja hova vezet, hogy ne kelljen senkitől hű ragaszkodást kívánni egy oly ügyhez, melyet nem ért a maga egészében, kérdem: nem volna-e helyes a nemzetiség eszméjét a hivatottaknak megvitatni, megvilágosítani? Tisztába hozni nem csak

azt, hogy azon a valónak meg nem felelő elméletek, melyeket a francia politikai iskola teremtett, önmagukkal is ellenkezésben vannak, nem alkalmazhatók, és ha alkalmazhatók lennének, sem elégténnék ki az emberek váradalmait, (a mik felől gondolom a XIX. század eszméiről irt munkád taglalatai után alig lehet valaki épeszű gondolkozó főnek kételye); de azt is, hogy melyek azon követelések, melyeket a nemzetiségi eszme a helyes politika sine qua non-jainak tüntet fel. Lehetséges-e a történelem fejleményeit csak úgy könnyű szerével, semmiben venni, ha azok helyesek; sőt ha helytelenek is voltak? Nem kényszerítőleg és parancsolólag követelik-e folytatásukat a múlt fejleményei a jövőben? Lehet-e, bár a legtökélyesebb elmélet szerint is, helyesen egyszerre alakítani át állam viszony okát? Es, az átalakulásnak nem mindenütt meghatározott jellemmel kell-e bírni, melyet épen a nemzetiség vonaljai adnak meg? Mindmegannyi fontos kérdés!

Miután az említett és más azokkal rokonkérdésekkel tisztába jövés nem csak elméleti beccsel fogna bírni, de meggyőződésem szerint legközvetlenebb gyakorlati hatású is lesz a politika tudományának és gyakorlatának magatartására az állammal szemben nem tehettem, hogy a Kazinczy ünnepély alkalmat adván reá, fel ne szólaljak. És felszólalásomat épen hozzád intézzem ezen tárgyban, nemes barátom, a leghivatottabb helyek egyikére.

III.

Ezen dolgozatomat báró Kemény Zsigmondhoz, a „Pesti Napló” főmunkatársához címeztem egy levél kíséretében. B. Kemény Zsigmondhoz rokonomhoz, már kis-gyermek korom óta ösmerősemhez, az elősmert tekintélyű íróhoz azért küldtem ezen világ elibe szánt cikket, mert a levélben azon kérelmet csatoltam ama dolgozathoz, hogy ha „bármi, általam nem képzelt fennakadás lenne” annak kiadatásában, legyen szíves engem arról, minél előbb, tudósítani. Nem gondoltam ugyan, hogy ne adják munkámat; hiszen én nem azért írtam, hogy bár kit is megtámadjak, nem azért írtam, hogy egy meddő, vagy épen kárteköny tollharcot idézzek elő, hanem: higgadt értekezést akartam oly dolgok körül támasztani, melyeknek, nézetem szerint, helyes, sőt szükséges új meg új oldalait világítani meg. Úgy hívém, méltányosan meg is várhatom a „Pesti Napló”-tól – habár az jelenleg nem is egészen az, mi ezelőtt négy évvel volt – hogy miután „Nemzetek fejlődéséről” című munkám hasábjain úgy volt ösmertetve, hogy, egy alaptételnek nevezett mondatra lévén fektetve a fő súly, az a munkából hibásan volt kiolvasva, hibásan volt lemásolva, miből ez által nem csak a bíráló szerint, de szerintem is egy egészen értelmetlen valami vált; ez után mondom, úgy hittem, leghelyesebb épen a „Pesti Napló”-hoz

folyamodni fennebbi nyílt levéllel. B. Kemény Zsigmondnak azt is megírtam, hogy téged, nemes barátom, hasonlólag értesítelek a felől, hogy a nagy közönség előtt egypár szót szólok hozzád. Lehet, hogy ezt a szorosán vett írói étiquette nem is parancsolta épen egyenesen; azonban nagyobb tisztelettel vagyok személyed iránt, ki, boldogult atyámnak, tudom, igaz barátja voltál, és kibem saját személyem iránt a legelőzékenyebb szívességet láttam, mintsem hozzád csak egyetlen szócskát is szóljak, minek olyan színe lehetne, mintha hát megett lett volna mondva. A közügy nevében mindent a mi szükség; de már a közügy érdekében is egy lépéssel sem többet, mint kell.

Kis munkám csak nem jelent meg; válaszra hiában vártam.

November 23-ikán Kolozsvárt, mondhatni, csak néhány percre volt alkalmam veled szólni. Az ünnepélyek és egy olyan ok, mely kívül állott hatalmamon, hozták ezt így. Azon néhány mondatból, melyet veled váltani szerencsém vala, megértettem, hogy még nem ösmered cikkemet, de ha megjelenik, válaszolni szándékozol reá.

A bizonytalanság nagyon kellemetlen érzés. És még kellemetlenebbé teheti azt azon tudat, hogy mentől későbbre lesz a megbizonyosodás, annál nehezebb viszonyok közt fog az találni. Mint fennebb mondám, dolgozatomat illetőleg választ nem kaptam: bizonytalanságban voltam. Nagyon jól tudtam e mellett

azt is, hogy az, jóllehet tárgyánál fogva mindig lehet érdekes, de a felszólalásnak indoka a pillanat viszonyaiban levén: minden lefolyó nap tompítja annak érdekességét. Elhatároztam, hogy a bizonyosságot megszerzem.

Kolozsvárról tehát telegraph útján kérdést teszek b. Kemény Zsigmondhoz: meg fog-e cikkem jelenni? ha meg: mikor? Felelt reá Királyi Pál úr: „a cikket előbb b. Eötvössel fogjuk közölni, azután haladék nélkül megjelenik.”

Egy kissé elbámulva, de úgy véelve, hogy partra jutottam, nyugodtan vártam újra.

És vártam, és újra vártam December 11-ikéig. Ekkor megint levelet írtam b. Kemény Zsigmondhoz, melyben írom: hogy ha December 17-ikéig sem adják ki dolgozatomat, más helyt szándékszem azt adni. Ha pedig más helyt adatom ezt elkésve, azon kellemetlen helyzetben leszek, hogy a cikk késő megjelenése igazolása végett, mindazt el kellene mondanom, mit elhalasztásáról tudok. Egyszersmind felküldtem dolgozatomat a „Magyar Sajtó” számára, egy irodalmi tekintély ajánlata következtében és levele mellett; magam részéről következő megjegyzéseket toldván nyílt levelemhez: „ezen cikket még a múlt Novemberben beküldtem a „Pesti Napló” szerkesztőségének. A cikk azonban soká nem jelenvén meg, kérdést intéztem a „P. N.” szerkesztőségéhez, fogják-e azt adni? és ha igen: mikor? A felelet volt: az illető cikket előbb b. Eötvössel fogják közleni;

azután haladék nélkül adják. Nem tudom mi oka lehetett erre a „P. N.” szerkesztőségének. Nem gondolhatta, hogy b. Eötvösre hátmegül akarnék mérni egy csapást. Nem, mert a „P. N.” szerkesztősége tudta, hogy b. Eötvöst e cikkemről értesítetem; és legfőképpen nem, mert tisztán láthatja, hogy senkit sem vala szándékom megrohanni. Az ügyért akartam beszélni. Bár mi okért is történt e cikk adatásának halasztása, az többre nyúlt egy holnapnál. Miután pedig azt a további meg nem jelenés érdekének egy részétől megfosztaná a „M. S.” tisztelt hasábjait keresem fel vele.”

Mindemellett a „Magyar Sajtó” sem adta mai napiglan dolgozatomat, és mint látszik adni sem fogja.

Választ végre a „P. N.” részéről kaptam múlt évi December 15-ikéről; és pedig megint Királyi Pál úrtól, a „P. N.” szerkesztőjétől. Ebben az van, hogy dolgozatom Királyi urnák adatván át, „tartalmánál fogva” szükségesnek látta azt azokkal közleni, „kikkel a lap – programmjánál fogva – közelebb viszonyban áll.” Ezek közül egy nagy tekintélyű és általam is nagyon tisztelt hazánkfiát megnevezvén, kinek nyilatkozata szerint dolgozatom nem lenne időszerinti, tehát: „annak közlése a „P. N.”-ban nem lehetséges.”

IV.

Megengedj nemes barátom, hogy ily hoszasan és aprólékosan elmondtam fennebb adott kis munkámra vonatkozó adatokat. Nem saját önösségem mondatja ezeket velem; (hiszen kérdés: jó szolgálatot teszek-e ezekkel saját személyemnek?) Nyilvánvaló, hogy mindaz, ki nyilvánosság elé lépik némileg a közügy embere; és, a közügyet tárgyalva, néha személyes viszonyokat is kénytelenek vagyunk érinteni; mert az eszmét az egyéntől teljesen elválasztani nem lehet. Itt tulajdonképen arról van szó, hogy én bizonyos nézeteket napvilág elé akartam hozni; mások – miként mondják – azok közzétételét helytelennek, vagy tán épen veszedelmesnek (?) látják.

Akarattal használtam a „miként mondják” kifejezést. Mert, ha csakugyan fontosnak és veszedelmesnek találtatott volna az, mit én tenni akartam, akkor kétségen kívül b. Kemény Zsigmond felelt volna nekem, és igyekezett volna leverní azon lépésről, mellyel csak árthatok a köznek. B. Kemény Zsigmond, kihez sokkal szorosabb személyes kötelek láncolnak, mint Királyi úrhoz, és a ki – reméllem Királyi úr nem veszi rász néven – régibb idő' óta és inkább elősmert irodalmi és politikai tekintély, mint a „P. N.” jelenlegi tisztelt szerkesztője.

Nem tartom magamat makacsnak. De úgy hiszem, nem helytelen eljárás, figyelemmel és gonddal megvizsgálni az ellenokokat; és ha azok teljesen kiállják a tűzpróbát és kimutatják az általunk felállítottaknak helytelenségét, csak akkor kell véleményünket megváltoztatni szerintök. Különben következetlenek leszünk önmagunkkal; vagy kellő erély, kellő kitartás híjja miatt nem juthatunk azon cél felé, melyet helyesnek látunk. Úgy hiszem tehát: valahányszor vélekedésünk elleni nézetek merülnek fel, mindig lehető higgadtsággal keresgéljük magoknak a mindkét oldali nézeteknek előállítását, megtermését, mondhatnám: genesisét, hogy ítéletet mondhasunk érvényességök felett. És pedig annyival nagyobb figyelemmel járjunk el e munkánkban, mentől több felőlről nyilatkozó, és mentől nyomsabb gondolkozású egyének nézeteivel állunk szemben. – Néhány szót szólok, nyílt leveletem és netaláni közzétételét ezen szempontból tekintve.

A mi azon kérdést illeti: vajjon nagy nyomatékot tesznek-e azok, kikkel Királyi úr dolgozatomat közölte, annak meg nem jelenésére? felelem: azt hiszem nem. Különben b. Kemény Zsigmond irt volna nekem a fennebb előadott okok szerint. Vajjon olyan határozottan tisztában volt a „P. N.” tisztelt szerkesztősége a felett: miként helyes ezen ügyállást felfogni? bizonyosan nem. Nagyon hiszem: ha tisztában lett volna, rögtön kapok választ.

Magának a „Pesti Napló” szerkesztőségének nézeteiben bizonyos ingadozás tűnt ki. Hiszen november 25-ikén nekem azt írta volt, hogy miután veled, tisztelt barátom, dolgozatomat közli, azt haladék nélkül adni fogja. Akkor pedig már több idő volt a kérdéses munka kezében két hétnél. December 15-ikén pedig – az az több mint öt hét múltával – azt mondja, hogy az nem adható.

Ha valahol ily vontatva, mondhatnám felemásán született határozatot látok, mindig annak jeléül tekintem, hogy az érvek közül annyit nyomhatnak egyik mint másik oldalon a habozók ítélete szerint. Ott könnyen lehet helyes a habozóktól kimondottal ellenkező nézet is.

Csudálom különben, hogy ingadozás után a „Pesti Napló” épen arra határozta magát, hogy dolgozatomat adni nem fogja. Hiszen nagyon közel volt azon következtetés, hogy ha megjelenik sokszor érintett kis munkám más úton, helyzeted némileg kellemetlen, épen a „P. N.” által leve. Mert – habár természetesen minden alap nélkül is – okoskodhatik az, ki gáncsolni hajlandó – és pedig olyanok vannak e gyarló világban – „a „P. N.” kalap alatt akarja tartani a b. Eötvös nézetei feletti taglalatokat; látszik már csak abból is, hogy a K. G. dolgozatát nem adták, és még sem mondták, hogy adni nem fogják; midőn pedig arra nézve határozottan kellett felelni: igen-e vagy nem? akkor „igen”-t mondtak, hogy azt öt hét múlva megint

„nem”-re fordítsák, midőn már a kérdéses cikk el-
évült.” És, meg kell vallani, ezen okoskodásnak van
némi látszata; annyira, hogy ha az ember nem a
leghatározottabban tudná, hogy a „P. N.” bár mire
is határozza magát, azt mindig úgy teszi, mint a
közügynek ernyedetlen bajnoka, mely nem szokta
magát mellék tekinteteknek alárendelni, és a melynek
jó indulatához nem fér kétség, – nem igen tudná azt
mivel cáfolni meg.

V.

Miután meggyőződtem a felől, hogy maga a
„P. N.” szerkesztősege is habozott felette, vájjon
magáévá tegye, vagy elhárítsa föllépésemet; azon
okok felett tartottam szemlét, melyek munkám ellen
enmagamban, annak már megkísérlett kiadatása előtt
kisebb nagyobb nyomatékkal hatván, mérlegelve
voltak.

Legelőbb is azon kérdés tolult agyamba: he-
lyes-e most a nemzetiségi kérdést megpendíteni? Mily
szenvedéllyel tárgyalták azt régebben, és mennyi
rész hatást gyakorolt az országunk fejlődésére!?
Nem veszedelmes-e jelenleg, midőn az egyetértés
oly általánosan megvan hazánkban, hogy jelenleg
alig lehet külön érzelmeket, külön nézeteket találni
országunk különböző nyelvű, társadalmi állású és

igazgatási kerületű részeiben – dicsértessék érte az Úr neve – és most – midőn az öszvetartás élet halál kérdés – újra elhinteni a zivatar magvát, mely elő'bbb utóbb okvetlenül vészt fog teremni?

Nyugodt megfontolás után úgy találtam, hogy most ettől tartani nem lehet. Hiszen a mostani nemzetiségi kérdés – és legfőbbképen a mint azt én értelmezem – nem a szenvedélyeket korbácsolja fel; de ellenkezőleg higgadtságra int. A míg a nemzetiség körül nem irt és határozatlan érzelmek zagyva és egymással küzdő viharából áll, addig folytonosan az érzelem, szenvedélyekre könnyen hangolható húrjain játszódván, könnyen okozhat erőszakos kitöréseket. De a mint eszméje határozott alakot ölt, többé nem a képzelet ezeregy-éjszakájában bolygunk; vége az érzelem és szenvedély romanticus korának; a nyugodt való – a világos igazság – az élet melege ad ezután enyhet.

Nincsen valami alkalmatlanabb, fárasztóbb, a bizonytalanságnál; nincsen türelmetlenebb a tudatlanságnál, vagy félig tudásnál. Nem is hozok ezt bizonyító példákat a hittanok, vagy a jog, vagy a bölcselem történetéből, hol valóban hemzsegek e tekintetben a legkiáltóbb adatok; csak a természet tudományokra utalok, melyekre sokkal könnyebb és természetesebb higgadtan tekinteni; hol sokkal kisebb mezeje van a lázas szenvedélynek. És még is míg egy-egy tételét a természet titkainak tisztába hozták, nem csak ezer meg ezerén fáradtak, de néha

a legnemesebb teremtmények, a legmagosabb szellemek, üldözéseknek valának kitéve; az emberi gyarlóság miatt túrtek és szenvedtek. Küzdeni kellett a vizsgálóknak gyarló voltukban, kibontakozni a setébbői, a világos igazat megtalálni, és küzdeni kellett a sokkal gyarlóbb lelkek szellemet ölő badarságával, vagy önhitt feszengésével, sőt néha vad türelmetlenségével. Még egy-egy olyan ártatlan és közhasznú dolog mint a gőz használata is, tud felfedezése történetében egynehány szomorú lapot is felmutatni. A naprendszer törvényeit Galilei inquisitio előtt volt kénytelen védeni; sőt, mint bűnbánó megtagadni. Miután azonban tisztába jöttek a gőz törvényeivel és a nap rendszerével, azok általános megállapodást, általános megnyugvást adtak, mivel igazak voltak. Es kinek jut jelenleg eszébe azt állítani, hogy gőzmaschinát nem lehet csinálni, vagy azt, hogy a föld helyt áll és csakugyan a nap mozog a föld körül *).

Ha a nemzetiségek elmélete valami olyat tartalmazna is, a mi számunkra nagyon kellemetlen,

*) Méltónak tartom azon olvasóimat, kik talán kevesebbet foglalkoztak Galilei életíráttal, azon nyilatkozatra figyelmeztetni, melyet a hatvannyolc éves aggnak térdepelve tudományos hitét megtagadva, tudományos nézetei elátkozását eskübe foglalva kellett elmondani Ítélszék előtt 1633-ban Romában Junius 22-ikén Minerva kolostorában és ugyanazt Írásba foglalva aláírni. (Megtalálható fordításban: F. Arago's sämmtliche Werke Deutsche Originalausgabe von Dr. Hankel. III-ik kötet 203 1.)... Vajjon mikor fogják a közelebbi idők heves vitatkozásait és vérlázító tényeit az úgynevezett egyenlőség érdekében hasonló szájalommal tekinteni, mint jelenleg tekintik a Galilei elleni eljárást a naprendszer kintlétét illetőleg.

vagy éppen keserves volna, úgy is megnyugvást adna rövid időn, ha tételei minden kétségen felül állanának. A szükséges roszban csakhamar megnyugszik az ember. De mennyivel készebben fogadja azon igazságot, mely igazolja múltját, mely vigasztalja fájdalmát, bizalommal telti el a jövő iránt. És pedig ilyen azon tan, mely jelenleg érvényre kezd jöni – nézetem szerint – a nemzetiség kérdését illetőleg.

Nem mondom, világért sem, hogy így lévén értelve a nemzetiség, ne lehetne benne egybeütközésre módot találni. Cívódni bármi felett lehet azoknak, kiket hajlamok arra viszen; azok, ha nem találnak egyéb okot arra, a legélesebb veszekedést képesek folytatni a felett, mint kelljen voltaképen kimondani a Q betűt*). De ha meggondolom, hogy minő nagy szerepének kell lenni, a szerintem értelmezett nemzetiség eszméje szerint az államok igazgatásában, rendezésében, a szeretet, a türelem keresztényi szabályainak; ha a köz-rokonszenznek oly óriási szerepet tulajdonít; ha mindenben türelmes higgadságot parancsol; ha nem csak egyénileg nem szeretem, de tudományosan kimutathatónak vélem rász hatását az erőszakosságok legnagyobb részének;

*) Franciaországban a XVIII. század kezdete körül vala a Q betű feletti cívódás. „A vita oly hevessé vált, hogy néhányan megfosztattak vagy onuktól; a parlamentnek kellett az ügyet bevégezni; az pedig ünnepléses rendelettel megengedte a francia király minden alattvalóinak, szabad tetszés szerint ejteni ki ama betűt. Szép volt Európának két legnagyobb tekintélyű testületét foglalatoskodva látni az ábécé egy betűével.” – Montesquieu. – Persa levelek. 109-dik levelet lásd.

ha az érdekelletét mindenben a legnagyobb óvatossággal kikerülendőnek ítélem; és ha – mindcsak a nemzetiség eszméjével egybefüggőleg – a legnagyobb szerencsétlenségnek bélyegzem, ha valamely országban organicus nemei vannak a széthúzásnak, civódásnak, akkor nem hiszem el, hogy a nemzetiség – a helyesen értelmezett nemzetiség – tételei bármikor is ne legyenek kár nélkül vitathatók.

Annyival kevésbé árthatnak most a nemzeti fejlődés törvényeit tárgyazó taglalatok. Most, midőn nem a szenvedély hevével állunk egymással szemben – a miben látni nem lehet – hanem testvéri rokonszenvvel; érdek egységünk tiszta tudatában nem fogunk kákán bogot keresni; inkább fogjuk keresni lehetőleg elhárítani mindazon nehézségeket, melyek soraink közt előállhatnak, és inkább fogjuk keresni mindörökre jó viszonyba lépni azokkal, kikkel nekünk élnünk és halnunk együtt kell. A kik a fő kérdésben egyet értenek, valóban kerülni fogják mellékes ügyek miatt azt kétséssé tenni. A kiket az érdekközösség öszvefűz, azok előtt mentől tisztábban áll a közérdek, annál nagyobb ragaszkodással simulnak öszve.

Ha pedig a nemzeti fejlődés feletti taglalatoktól, mint zavart okozóktól tartani nem lehet, akkor korszerűbb eszméket alig lehetne találni. Korunkat éretlennél éretlenebb szellemi zivatarok a kétségbeesés széléhez vitték. Tisztába kellene ama

megállandósult zavarok ellen hozni azt, hogy minden nemzetnek épen úgy meg vannak sajátságai, mint akármely növénynek vagy állatnak. Bár mely nemzet fejlődése helyes, ép csak is saját törvényei szerint lehet. A ki törvényeit bántja életerét sérti. – Minden fejlődésnek időben kell történni,- és pedig nemzeteknél rendszeren évek hosszú sorában. A ki ezt tekinteten kívül hagyja, a romlandóság, az alkalmazhatlanság bélyegét maga nyomja műveire. – Az embert a jóllét utáni eszélyes törekvés társadalmi lényvé teszi. Az államban pedig szükségesképen alakul, előáll a „nemzet.” Minden nemzet némileg úgy tekintendő mint egy test és egy lélek. Ha az államok emelése a cél, akkor a nemzetet kell emelni. Tökéletes államforma nem az, melynek szabályosabb vagy cifrább kormányzata, hanem az, mely a nemzeti jellemnek, a maga egészében, és a viszonyoknak megfelel, és igen természetesen a haladás ösvényén mozog. Mindezek a rendkívül fontos kérdések, kapcsolatban számos másokkal, ezeket kiegészítőkkal, hitem szerint a legközvetlenebb kapcsolatban állanak a „nemzetiség kérdése”-vel; és – hitem szerint – csakis abban magunkat teljesen tájékozván, hozhatunk ezeket illetőleg helyes ítéleteket. Mindezeknek pedig nem annyira az veszedelmök, hogy mint ilyenek nagyon szenvedélyesen érdeklők, hogy túlizgultságot okozók lennének, inkább az, hogy elvont tárgyak, melyekkel – fájdalom! – még eddig igen is kevés ember foglalkozik.

Ilyen gondolat sorozat nyomán jutottam tehát a megállapodásra: azok, kik helytelennek látják fellépésemet, habozva állítják azt – és épen veszedelmesnek nem tartják (miként ezt illetőleg okaimat már fennebb elmondám); azon okot, mely fellépésem ellen mondva van, bővebb vizsgálat után érvénytelennek látom. Nézetem szerint, azon eszmékkel megösmerkedni, melyeket megpendíték – azokat megvizsgálni, nagyon fontos dolog. Tehát: a közíránti kötelességemnek vélem fellépni.

VI.

Azt senki se higye, hogy párttorzsalkodást, vagy arra hajlamot olvashat ki soraimból. Nálunk jelenleg pártok nincsenek. Inkább egyesültek érzelemben minden különböző nyelvű, osztályú, rangú, vallásfelekezetű polgárai honunknak, mint az tán valaha volt. Egyetlen jelszó vezérel mindnyájunkat, nyugodtan, különböző tevékenységi mezőnkön: a közhaza java!

A rendes állam viszony ok közt, hol önigazgatás, hol alkotmányos élet van, mindig vannak pártok is. A megadott viszonyok közt elérhető legnagyobb jót kisebb nagyobb mértékben, különbözőleg értelmezik a külön gondolkozó fejek. Különbözőleg, más és újra más látkör szerint fogják fel az eszközöket,

melyek által a kitűzött cél elérendő. Az egyik bátrabb: hamarább neki vág a veszélyesnek. A másik félénkebb: aggódva igyekszik kikerülni a bajt. Ez, tán túlságos kegyelettel és ragaszkodással van minden iránt a mi régi, míg amaz, tán könnyen oda dobja az elméletileg tökélyesebbért azt, mi alkalmazva van ugyan, de a mit a gyakorlat naponként mutat hijánynak. – Az egyes nagyobb kérdésekben előállanak a hivatottak, kifejtik nézeteiket. Miután pedig nem csak tudományos elmélekedésről, hanem határozott irányú tevésről van szó, rostára kerülnek a zászlótartók nézetei. Azok, kiknek közel ugyanazon nézeteik vannak tényleg erkölcsi szövetségbe lépnek, íme! készen vannak a pártok. Miután pedig a pártok megalakultak a különféle kisebb és nagyobb tárgyakban, közmegegyezéssel, a pártnézet szerint, lépnek fel. De mindemellett valahányszor mindnyájok közös érdeke, a haza szent neve, lépik előtérbe: megszűnnek a pártusák. Azon kérdésekben nem pártokkal, csak hazafiakkal találkozunk. Olyan esetekben mindenkinek közös érzelme, ugyanaz akarata. – És ezt, a mint az elmélet megadja, a gyakorlat aként mutatja. Hivatkozom e tekintetben Angliára.

Nálunk most, mint mondám, szó sincs pártusáról, szó sincs különhúzásról. Én midőn ezeket írom báró Eötvös Józsefhez, nem hogy külön húzni szeretnék, de még csak tollharcot sem akarok előidézni. Célom mindössze is értekeződés; célom az, hogy

én, és mások, tisztába jöjjünk a közügy érdekében, a homályos tételekkel. És hogy mennyire nem lehet ezen fellépésemet úgy tekinteni, mint különhúzási viszketeget, gondolom, senki sem fogja kétségbe vonni, ki figyelmez arra, hogy én, bizonyos, szerintem fontos és homályos kérdések megvitatása, tisztábhozása végett kérdéssel lépek az elismert tekintélyek egyikéhez. Fellépésem: egypár kérdés; habár már az általam e végre választott tekintélyhez intézett kérdéseimben kilátszik az, mit én helyesnek vélek: fellépésem mégis csak kérdésnek marad.

Engedd meg nemes barátom ezen kitérést. Azért irtam ezt, mert közügy forogván szóban, nem zárt levelet intéztem hozzád; a nagy közönségben pedig vannak, kik mindenfelé rosztat vélnek látni, és néha akad egy-egy, ki felkutatja tüzetesen a rosztat. Ezeknek kívántam fennebbiekben már előre is felelni.

Engedd meg továbbat, hogy még azt is mondjam el, hogy én személy szerint még semmi párthoz sem tartoztam, párthoz nem is tartozhattam. Boldogult atyám – b. Kemény Dénes – pedig, részint épen azon zászlónak volt bajnoka, mely mellett küzdött b. Eötvös József, részint pedig épen nem ellenkező jelszavú táborokban állottak. Megjegyezhetem pedig azt is, hogy országunk alkotmányos ország volt, a melyben, miként Angliában, egyes családokban ivadékról ivadékra örökségül szállottak ugyanazon nézetek, a régiekével egybehangzó közügyi tevékenység. És, hogy semmit se hagyjak el ezen

tekintetben, kötelességemnek tartom azt is elmondani, hogy boldogult atyámat és b. Eötvös Józsefet személy szerint szíves baráti viszony láncolá, és saját személyem irányában b. Eötvös' legszívesebb előzenyiséget tanúsította, és barátságával tisztelt meg. Még egyszer engedj meg nemes barátom, hogy ezen egészen magán jellemű megjegyzéseket teszem. Szerettem volna azokat magam is elhagyni, de a személyek nem választhatók el merőben az eszméktől, miként már fennebb is megjegyeztem; bizonyos nemű megjegyzéseknek . pedig egyszer mindenkorra el akartam útját zárni.

VII.

Lehet, hogy tévedek, de mégis elmondom gondolatomat. Úgy hiszem: ha sokszor emlegetett és fennebb olvasható nyílt levelem egyszerűn megjelent volna, és az, hogy az ezennel megjelenik, téged, b. Eötvöst, nem sérthet. Nem helyes fellépésem: kész vagyok a tisztába hozott ügyállás után a helyes tanítást elfogadni; kész vagyok megadni hogy hibáztam. Helyes fellépésem: igen örülök, ha jól, épen közügyben léptem fel, és bármely csekély munkával járultam a haza oltárához. Ha nem helyes fellépésem, könnyű azt vissza utasítani; hiszen: egyedül állok; épen nem vagyok egy előre biztosított

politikai, vagy még inkább irodalmi nexus élén, mely kész lenne, fejért avagy feketét mondok, minden léptemet „éljen”-nel dicsőíteni. A tévelygőt, az avatlant könnyű lenne helyes útra téríteni a hivatottaknak, az elősmert tekintélyeknek. Csak annyival nagyobb fényben tűnne ki a valóban hivatottak nagysága; csak annyival inkább ki tűnne az igazság átható hatalma, valamint a setét fellegek közül előragyogó Nap a körüiét komorsága által csak annál tündöklőbbnek látszik. Ha ellenben helyes fellépésem, nem kétkedem benne, b. Eötvös József, kinek barátságával dicsekszem, inkább fog örvendeni rajta, mint olyanok, kikhez én távolabb állván a merőben csak objectiv „helyes” szót mondanák ki, minden tekintet nélkül a személyre.

Sőt még ennél is többet hiszek. Midőn most felléptem nem hibáztatva, nem tévedésre utalva nyúltam a tollhoz, hanem rokonszenvet kifejezni – tanácsot kérdeni, okulást várva. Ez előtt egypár esztendővel, midőn az irodalmi téren felléptem, hátaozottan tévesnek, hibásnak neveztem azon nézeteket, melyeket a „XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című munkád a nemzetiséget illetőleg és még egypár kisebb dologban mond. Épen úgy nem gondoltalak legkevésbé is megbántani akkori fellépésemmel, valamint nincs semmi bántás abban, ha valaki, kivált alkotmányos múltú országban egyet állít és más valaki ellenkező nézetét nyilvánítja. Köztünk még csak párt különbség sincs, és pedig

a legkülönbözőbb pártokhoz tartozó emberek is lehetnek a legszívélyesebb jó viszonyban egymással, sőt valódi barátságban. – Ezen nézeteknek megfelelőleg, mint bizonyosan emlékszel is rá, a nemzetek fejlődéséről írt kis munkámnak egy példányát mindjárt megjelenésekor megküldtem volt neked – rokonszenvem és tiszteletem kijelentése mellett. – Nem kerestem a setétet: a világosság felé vágytam. Nem hátmegett megszólni: egyenes nyíltsággal akartam elmondani mi szívemet nyomta.

Azok, kik önállólag gondolkoznak, nem járhatnak mindenben egy úton. Így nagyon könnyen előállhat gondolkozó embereknél, kisebb vagy nagyobb dolgokban, erősebb vagy kevésbé határozott vonásokban a vélemény-különbség. Néha egyik, máskor másik hibázik; leggyakrabban sem az isteni igaz egészen egy részen nincs, sem a hiba eszményileg. – A tévedés alól nincsenek kivéve még a legnemesebb jellemek, a legnagyobb szellemek se. A lángeszű Bernoulli Newton óriási szellemének kénytelen volt meghajolni a mi a Föld alakját tárgyozó vitákat illeti; és Bernoulli egész férfiassággal nyíltan bevallotta, hogy Newtonnak volt igaza, és ez által bebizonyította azon, senki által kétségbe nem vont hírnevén kívül, hogy eszes ember, hogy nagy tudós még azt is, hogy valódi jellem, nagy szellem. Ugyanazon Newton pedig, kinek nézetei olly határozott győzelmet vívtak a Föld alakját tárgyozó kérdésben, állítván, hogy lehetlen acromat

üvegeket készíteni az éles belátású Euler nézeteinek alatta maradt. Mindemellett jut-e eszébe valakinek kétségbe vonni, hogy a tudomány mezején nem a legelsőék legelsőbbjei közt áll Newton? – Újabb korunknak nemes jellemű természet vizsgálója Humboldt S. ifjú korában, ha nem csalódom, egy oly elméletet állított fel a hegyek láncolatáról, melyet későbbre helytelennek látván, megtagadott. Az igazság nevében önmagát győzte le. – Épen mivel mindenki hibázhatik, jött be azon alkotmányos, azon önkormányzati szokás: az állításokat, tételeket nyíltan megvitatni.

Vájjon mit mondtál volna nemes barátom, ha tudtad volna nem-csak azt, hogy a nemzetiség elméletét és több más kérdéseket, nem csak másképen fogom fel mint nagy munkádban kifejtetted, de megvagyok a felől győződve, hogy azon nézetek érvényre jutva, határozottan kárt okoznak, és még sem léptem volna fel ellenök? Nem azt mondtad volna-e: ez nem férfi, ez nem hazafi. Azon állításaimnak, hogy a nemzetiség nem egy körül nem írható érzelem: alapja nem magasabb hivatás érzete, célja nem egyszerűn uralkodni vágy hanem ellenkezőleg: a nemzetiség képzete körül-írható eszme: nemzetiségi vonásoknak a természet útmutatása szerint ki kell fejlődni minden haladó államban; a nemzetiség eszméje egyfelől táplálja azon hajlamot, mely a legnemesesbire tör, másfelől egyedül képesíti az államot a fejlődés oly tökélyére jutni, mely nélküle

soha el nem érhető; habár – ezen állításaimat mondom – épen tételeiddel szemben formuláztam is megvagyok győződve, nem helyeselted azon hideg, kicsinlő, mondhatnám visszataszító hangot, mellyel azokat és magát az író, az ösmeretlent, fogadták. E szerint Vida ár szavai voltak a legbarátságosabbak; a bírálatot és ösmertetést a mi illeti: az culminait a „Pesti Napló”-ban, melynek kritikusa munkámat akarván bírálni, megbírált egy cifra és értetlen mondatot, melyet én nem mondtam, sőt úgy hiszem, más sem; és arra győzedelmesen reá sütötte, hogy csakugyan nincs értelme és még egyebet, – Meg vagyok győződve felőle, hogy habár akkor határozottan különbözők valának nézeteink a nemzetiség értelméről: nem helyeselted azt, hogy egy újonnan fellépő író az irodalom aként fogad. Meg vagyok győződve: következetlen eljárásnak tartottad azt, hogy egyfelől véges-vég nélkül sopánkodnak, jajveszékelnék azon, hogy az emberek nem olvasnak; hogy komolyabb tárgyak felett vajmi kevesen gondolkoznak; száz felől viszhangoznak az oly nemű panaszok, hogy az idősebb nemzedéknek nincsen újabb, mely nyomába hágjon; hogy vannak ugyan új könyvek, de nagyobb része finánciális operatio szüleménye; sok az irkász, de alig találkozzunk köz-
tok ősi nevekkal: akkor egy újonnan megjelenő munkát, mely tökkel ütött buta, nem, mely gondolkozásnak vala eredménye, melyet önzéstelen jó szándék sugallt, és mely már ezelőtt néhány évvel

állította, hogy a nemzetiség képze egy meghatározható és pontosan körül is írandó eszme – két rendkívül erős fegyverrel támadták meg. Az egyik a kritikának fagyos visszataszító hidegsége es gondatlansága, mely mellett pl. merőben figyelem nélkül maradt az irodalmi formának ama kis műben tökéletes hiánya. Másik a hallgatás, magának a dolog lényegének mondhatni, szóval sem érintése.

Irodalmi műnek, vagy eszmének, a viszhangtalanság halál. Kinek beszéljen az író, ha nincs ki figyeljen? A figyelmetlenséget divatba hozni veszedelmes: lehet, máskor azok is megérik nyomasztó hatását, kik ama rász fejleményt meggyökerezni engedek.

A figyelmetlenség az érdekeltség, sőt a rokon-szenv teljes hijányára mutat. A rokonérzet nyilatkozatai rendesen nem csak elmúló jó érzést okoznak annak, ki benne részesül, de bizonyos erőt, biztosságot, kitartást képesek működésének adni. Az erőnek legmagasabb foka van meg ott, a hol minden más nehézségeket legyőzve, a közvélemény passiv ellentállása, vagy még inkább, határozott ellenszenvének meg nem hajolva áll valaki ellent, mint mozdulatlan kőszál a sodró örvények közt. De hányan vannak ilyenek? Tán az maga is ki tántoríthatatlanul áll, mint Sión hegye, az is kezdő korában, midőn szigorú tekintettel nézett reá mestere, elhibázta teendőjét. És az maga, ki oly erőssé vált, csakis a fejlődés hosszú során alakulhatott oly hatalmassá.

Ha meggondolom azt, mi velem történt, önkénytelenül áll előlme azon kérdés: vajjon hányan vannak, kik a mostoha viszonyok miatt, ki nem fejlettek; vagy azt keresvén, hol figyelmet és tapsot inkább arathatnak, félre fejlettek, vagy gyengébb természetűek, vagy tán rosszabb sorsúak a tekintetben mint én, mindörökre elnémultak? Mert hiszen a csira, melyből a százados cser válhatna, egy vi-gyázatlan mozdulattal is letörhetik; hiszen a gyenge dér képes megsemmisíteni a bimbót, melyből dúsan illatozó virág válhatott volna.

Azt pedig senki se mondja nekem, hogy az igazán hivatottak mindig kiküzdik magokat. Az emberi erő a legkifejlettebb tehetségében is nagyon véges. Annyival csekélyebb a fejlődés kezdetén. Ha elősmerjük, hogy a fejlődésnek lehetnek gátjai, akkor meg kell adni azt is, hogy lehetnek ezen fejlődési gátok akkorák, hogy tökéletesen megsemmisítik azt csirájában. Ismét a gőz használata felfedezése történetére hivatkozom, melynek legelső feltalálói egyike eszevesztettnek tartatott és bolondok házában halt meg.

Különben ezt illetőleg majd felesleges egyes adatokra hivatkozni; könnyű belátni az igazságot ebben. Ugyanis különböző időkben különböző számú kapacitások fejlenek ki, és egyszer nem olyan neműek mint máskor. Vajjon ez onnan van-e, hogy Isten megvonja bizonyos ideig a maga szellemi adományait népeitől, és aztán újra visszaadja; és pedig

egyszer nagyobb katonai, máskor művészi, harmadszor politikai tehetséggel látja el kiválókig? Bizonyosan nem. Az említett féle jelenségeket a különböző körülmények és viszonyok magyarázzák ki. Tehát a viszonyok azok, melyek kifejlteni engedik, vagy lesújtják, a kis tehetségeket épen úgy mint a legóriásiab bakát,

A fennebbiek folytán engeddd meg nemes barátom azon figyelmeztetést, hogy irodalmunknak árnyoldalai vannak az érintett tárgyakat illetőleg, melyeket nem elpalástolni kellene, hanem megjavítani. Például mily sokszor megtörténik, hogy az egyik beszél a másik megdicséri; aztán a másik beszél, arra meglegedését az egyik fejezi ki; majdnem tudatik némelykor a hang, a szavak, mellyel fellépni fognak. Ha azonban valaki idegen mutatkozik, sokan egyesülve sújtják reá a magasból a megvetés fegyverét: mintha bizon lenne valami félteni való zsíros konc! Közösen nem igen veszik egymást számba; sokan a világot, sőt úgy látszik önmagokat sem. – Az eredmény az, hogy a világ és a közvélemény sem veszi eléggé számba az írókat és irodalmat, a világért sem úgy mint kellene.

VIII.

Lehet, hogy közelebbi állításaimmal darázsfszekbe nyúltam. Lehet, hogy sok megtámadást vonok fejemre. – Seholy sem volt ugyan szándékom egyest személyesen bántani, és úgy hiszem azt ki is kerültem, de véleményeket és eljárásokat hibáztattam. Ha teljesen igazam lenne, és e felől meggyőződve lennének sokan, akkor is csak nagyon kevesen vallanak azt be. Sok a hiúság a földön; ritkák a Bernoulli-k és Humboldt Sándorok. De meglehet, hogy tévedek felállított nézeteimmel.....Azon esetben könnyű lesz azokat megcáfolni. Akár ha igazam van, akár ha nincs, a higgadt helyes taglalás mindkét esetben csak hasznára lehet a köznek.

Állításaim eleshetnek, ha nem igazak, sőt háttérbe szorulhatnak, ha helyesek is. Ha küzdés tániad, az ügyesebb a nap hőse. Az irodalmi vitában a pillanati előnyt rendszeren az ügyesebb dialecticus, az ügyesebb író vívja ki. Az írásban épen úgy van mesterség mint pl. a zongorázásban, vagy a hegedű művészetében. Arra, hogy valaki ügyes író legyen nem csak az kell, hogy legyenek jó gondolatai, de az is, hogy azokat jól tudja kifejezni; szükséges, hogy az egyes gondolatok öszvege kerek bevégzett egésznek képezzen, és ez aként tűnjön ki az irományból. Sokkal könnyebb azonban ezt így elmondani, mint a dolgokat úgy adni elő a mint gondolva

vannak, vagy még inkább: a mint helyes. A kifejezések, mondatok és szavak egész raja ostromol néha – a bőség csinál zavart, – míg más helyt sehogyan sem kapunk olyant, minő nekünk kell. Gondolhat valaki tisztán és írhat zavarosan; érezhet jól és írhat roszul. Egy szóval az írás is mesterség. Miután pedig az irodalomban a toll a műszer, az, ki azt nagyobb tökélyel forgatja, személyes felsőségre juthat; de nem az igazság, csak ellenfelével szemben. A végleges győzelem az igazságé.

Bármi is legyen azonban sorsa eme néhány sornak, tisztában vagyok a felől, hogy minden személyes bántalmat bennök gondosan kikerülni igyekeztem, és legkevésbé sem akartam goromba lenni. A személyes ügyek – bántalmak legyenek azok, vagy nem – nem a nagy közönség előtt igazítandók; azok magán ügyek. A gorombaság durva mivelletlenségnek vagy fékezhetlen idegrendszernek jele. Bizonyos az, hogy legkevésbé teszen helyesen az, ki közügyben fellépván, mindenfelé személyeskedik, sértegetődni kezd. Ez által saját nézeteinek személyes ellenségeivé teszi majd mind azokat, kiket megsért. Pedig azt mondják, hogy a bárány is irtózatosa dühös.

Bár mennyire magánjelleműnek látszik is ezen fellépésem, azt tisztán a közért tettem, meggyőződésemet követve. Mondhatom, sokkal kényelmesebbnek véltem volna ezen fellépésem helyett támlás székben, jó társaságban kandalló előtt csevegni, vagy százszoros

érdekű újságokat forgatni, de úgy látom nagyon keveset ér azon megnyugtató: „hagyd el pajtás! megmondja más.”

Végre hiszem nemes barátom azt, hogy ez által nem eljátszom szíves hajlamodat, rokonszenvedet; de sőt azt megerősödve látandom, és továbbat még inkább meg fogsz tisztelni ama barátsággal, melyre eddig is büszke voltam.

Úgy hiszem kötelességemet teljesítettem. – Tolleamat nyugodtan teszem le.